

Katholieke Universiteit Nijmegen
Masters-studie Interreligieuze Spiritualiteit

OOSTERSE WIJSHEIDSTRATIDIES EN INTERRELIGIEUZE DIALOOG
(RSB309)

Docent: Dr. Wim Hofstee

Eindwerkstuk

RELIGIE EN WATERCONFLICTEN: MODELLEN VAN INTERACTIE

Cathrien de Pater
juni 2004

INHOUD

1. Inleiding en onderzoeksvraag	1
2. Water als natuurlijke hulpbron: feiten en cijfers	1
3. Het Indusbekken en de Indus Water Treaty van 1960	2
4. Kashmir	3
5. De conflictmodellen	4
Model 1: <i>Religie als veroorzaker</i>	4
Model 2: <i>Religie als splijtzwam</i>	5
Model 3: <i>Religie als verklaringsmodel</i>	5
Model 4: <i>Religie als verbinder</i>	6
6. Conclusie	6
Geraadpleegde bronnen	7
<i>Boeken</i>	7
<i>Websites</i>	7
Figuur 1. Kaart van het Indusgebied	8
Box 1. Indus Water Treaty: Chronologie	9
Box 2. Chronologie van het Kashmir-conflict	9
Box 3. Kashmir: conflictbevorderende factoren in recente jaren	10

Foto voorpagina: Israëlische soldaat, biddend bij een tank bij Rafah in de Gazah-strook, Palestina. Bron: De Volkskrant van 19 mei 2004

© Cathrien de Pater
studentnr. 0144371
Radboudweg 23, 3911 BE Rhenen
tel.: 0317-617490
info@centerforce.nl

1. Inleiding en onderzoeksvraag

Dit werkstuk is geschreven voor het college Oosterse Wijsheidstradities en Interreligieuze Dialoog (OWID), op basis van een eerdere versie die gepresenteerd werd op 27 april 2004. De hoofdvraag in dit college was: wat is de rol van religie in de grote gewelddadige conflicten van de 21^e eeuw? Hierbij wordt de stelling getoetst dat religieus geweld in deze eeuw aanzienlijk is toegenomen, vooral na de Tweede Wereldoorlog. Dit is het uitgangspunt van bijvoorbeeld Mark Juergensmeyer in zijn magnifieke studie over religieus terrorisme¹. Er zijn echter ook gezaghebbende analisten (o.a. Klare, 2002; Seligman, 2003) die stellen dat de voornaamste oorlogen in de toekomst zullen worden veroorzaakt door conflicten om natuurlijke hulpbronnen, met name olie en water. Hierbij halen ze voorbeelden aan uit de Perzische Golf (olie), de Jordaanvallei (water), de Indusvallei (idem) etc. Zij betrekken religie als factor niet of nauwelijks in hun betoog, en als ze het wel doen zien ze religie als een secundaire factor. De vraag is dus wie we moeten geloven, of liever gezegd: hoe spelen 'religie' en 'resources' op elkaar in bij gewelddadige conflicten?.

We kunnen ons wat dit betreft vier mogelijke conflictmodellen voorstellen:

1. De grondoorzaak is van religieuze aard en opkomende schaarste aan hulpbronnen fungeert als katalysator - *religie als veroorzaker*;
2. De grondoorzaak is economisch (schaarste aan hulpbronnen) en bestaande religieuze tegenstellingen werken daarbij versterkend - *religie als splijtzwam*;
3. De oorzaken zijn in wezen economisch maar desondanks wordt het conflict in religieuze termen uitgelegd: *religie als verklaringsmodel*;
4. Religie is helemaal geen oorzaak van het conflict, het is (in potentie of reëel) deel van de oplossing: *religie als verbinders*².

Heeft één model de overhand, of gelden meerdere modellen onder bepaalde voorwaarden? Heeft bijvoorbeeld de schaal van een conflict invloed? Zijn er in de literatuur hierover denkrichtingen of 'partijen' te onderscheiden?

Ik beperk me bij het zoeken naar antwoord hoofdzakelijk tot conflicten rond 'water', d.w.z. de stroomgebieden van grote rivieren, in Azië. 'Water' is minder gecompliceerd dan olie maar van voldoende gewicht om in internationale conflicten te figureren. Als specifiek voorbeeld van zo'n conflict concentreer ik me op het Indus-stroomgebied en Kashmir, de focus van het spanningsveld tussen Pakistan en India met alle religieuze, economische en politieke tegenstellingen die daarbij op elkaar inwerken.

Mijn vertrekpunt was het boek van Michael Klare (2002), *Resource Wars*. Hij stelt zich duidelijk op standpunt 2. Met de vraag of hij gelijk heeft in het achterhoofd, heb ik andere bronnen en vooral het Internet afgezocht. Het resultaat is een verzameling publicaties met soms sterk contrasterende meningen. In het volgende beschrijf ik eerst het probleem - water, het Indusbekken, en Kashmir - en zet daarna de meningen en hun onderbouwing per conflictmodel bij elkaar. Daaruit volgen dan conclusies en verdere vragen.

2. Water als natuurlijke hulpbron: feiten en cijfers

Over de basisgegevens zijn de experts het in grote lijnen wel eens: onze wereldbevolking en economieën groeien exponentieel terwijl de beschikbare hoeveelheid zoetwater door de geschiedenis heen grotendeels hetzelfde is gebleven en momenteel zelfs afneemt. Reden dus tot zorg. Een mens heeft om te overleven minimaal 1000 m³/jaar nodig, inclusief water voor landbouw (70%) en industrie. Zoetwater komt van rivieren en meren - in principe een hernieuwbare bron - waarvan momenteel 12.500-13.500 km³

¹ Juergensmeyer, 2003:xi-xii, 6

² met dank aan medestudente Miep Turken, die deze modellen tijdens de presentatie zo treffend verwoordde.

per jaar beschikbaar is (2300 m³ per persoon)³. Maar de verdeling is erg onevenredig: het Nabije Oosten en Zuidwest-Azië zijn het slechtst bedeed en sommige landen halen nu al de 1000 m³ p.p.p.j. niet eens⁴. Daarnaast groeit juist in deze regio de ook de vraag het snelst. Israël verwacht in de komende 20 jaar een daling in beschikbaarheid per hoofd van 33%, Jordanië van 70%!!

Het beeld van de *waterkwaliteit* is nog bedroevender: 1 miljard mensen heeft geen toegang tot veilig water; bijna 3 miljard mensen hebben geen goede sanitaire voorzieningen; 5 miljoen mensen sterven jaarlijks door water-gerelateerde ziekten; 20% van de geïrrigeerde landbouwgrond in de wereld is verzilt. Waterconservering, ontzilting van zeewater, en gebruik van genetisch gemodificeerde, waterzuinige gewassen bieden geen afdoende oplossing.

Watergebrek leidt tot afnemende voedselzekerheid: Overheden voorzien de groeiende steden van water door het weg te halen bij de landbouw. Hierdoor komt de binnenlandse voedselproductie onder druk te staan en importeren landen meer graan. Wederom is dit het scherpst voelbaar in Noord-Afrika en het Midden-Oosten, 's werelds grootste importregio voor graan⁵. Als China en India door watergebrek ook netto-importeurs worden⁶, zullen de graanprijzen wereldwijd stijgen en komen armere landen in de problemen⁷. Graanprijzen zijn een maat voor voedselprijzen in het algemeen. Er hoeft niet eens sprake te zijn van absolute voedselschaarste om politici 's nachts wakker te houden; stijgende voedselprijzen zijn al voldoende om sociale onrust in stedelijke gebieden teweeg te brengen. Kortom, niemand twijfelt aan de ernst van de wereldwijde *watercrisis* zoals die zich begint af te tekenen.

Maar is er ook sprake van een wereldwijd *waterconflict*? Het potentieel ervoor is vanuit geografisch oogpunt zonder meer aanwezig: veel stroomgebieden⁸ liggen in 2 of meer landen. Van de ca 171 landen in de wereld moeten er 145 hun watervoorraad delen met andere landen. Pas in 1997 is er een wereldwijd verdrag totstandgekomen, de Convention on Non-Navigational Uses of International Watercourses, maar dit heeft een vaag mandaat en is op sommige punten intern tegenstrijdig. De meeste landen hebben echter al lang en breed onderling bi- of multilaterale overeenkomsten over water afgesloten, of werken anderszins samen. Vanaf 1870 zijn er ca. 145 puur op watergebruik gerichte verdragen afgesloten⁹. Voor de grootste conflicthaarden heden ten dage - de stroomgebieden van de Nijl, Jordaan, Eufrat/Tigris, en Indus - ging dat niet altijd van een leien dakje. De vraag is hoe we de diplomatieke inspanningen in deze gebieden interpreteren: zijn ze succesvol omdat men toch tot een oplossing kwam, of zal dat succes geen stand houden vanwege de voorspelde tekorten? Dit gaan we na aan de hand van het stroomgebied van de Indusrivier.

3. Het Indusbekken en de Indus Water Treaty van 1960

De Indusrivier met zijn vijf grote zijrivieren (Jhelum, Chenab, Ravi, Beas, Sutlej, zie Figuur 1) is al 5000 jaar de basis van opeenvolgende landbouwbeschavingen geweest. Irrigatie was al heel oud, maar de Britten begonnen voor het eerst met de aanleg van een geïntegreerd waterbeheerssysteem in het hele stroomgebied. Door de 'Partition' (scheiding) van India en Pakistan op 15 augustus 1947 werd deze integratie ruw verstoord. Binnen een paar weken moest de toenmalige in-charge, Sir Cyril Radcliffe, de scheidslijn tussen de twee landen trekken. Hij wees de meeste kanalen en landbouwgrond toe aan Pakistan, maar de bovenlopen van alle rivieren aan India: een 'recipe for disaster'. De grenzen, en de rivieren zelf, lopen deels door Kashmir dat tot op heden een conflictbron van de eerste orde is¹⁰ (zie hierna).

³ Daarnaast put men uit onderaardse waterlagen (zgn. fossiele *aquifers*) - niet hernieuwbaar - en kan men zeewater ontzilten - erg duur en eigenlijk alleen toegepast in de Golfstaten.

⁴ Klare, 2002:145-146

⁵ Iran heeft Japan onlangs overtroffen als grootste tarwe-importeur ter wereld, en Egypte volgt snel. Beide landen importeren nu al meer dan 40% van hun totale graanconsumptie (Lowy, 2002).

⁶ Geen onwaarschijnlijk scenario, voor China levendig beschreven door De Villiers in Klaas (2003).

⁷ Lowy, 2002.

⁸ om precies te zijn 261, in totaal 45% van het landoppervlak op aarde.

⁹ Wolf, 2001:32. Hierbij zijn verdragen over scheepvaart e.d. buiten beschouwing gelaten. In de hele geschiedenis zijn er zo'n 3600 waterverdragen bekend, daterend vanaf 805 A.D.

¹⁰ Klare, 2002:184; Widawsky, undated

Het eerste waterconflict tussen de vijandige landen deed zich al voor in maart 1948: India sloot een aantal kanalen af, met oogstverlies en massale honger in Pakistan tot gevolg. India deed dit af als een 'misverstandje' en zette de kraan weer open in mei, maar toen was het toch al niet grote vertrouwen helemaal weg. Beide landen zetten de hakken in het zand en begonnen eigen waterwerken te bouwen. Waarschijnlijk waren ze er zelf nooit uitgekomen, maar dit gebeurde uiteindelijk toch door gestage druk van de internationale gemeenschap. Deze had belang bij een vreedzame oplossing in de regio vanwege de 'dreiging van het communisme' en de noodzaak om de democratie in dit deel van de wereld te versterken. De Wereldbank begon zich in 1951 met de zaak te bemoeien. In 1957 hielp de Veiligheidsraad mee door Pakistan's claim op Kashmir te ondersteunen en het land daardoor meer onderhandelingsbereid te maken. Verder stelde een aantal westerse landen aanzienlijke financiële hulp beschikbaar. Al deze factoren speelden mee in de totstandkoming van de 'Indus Water Treaty' van 1960, waarmee formeel een eind kwam aan het Pakistaans-Indiase waterconflict. Voor feiten en cijfers, zie [Box 1](#).

Wat staat er in het verdrag? Het Indusbekken werd verdeeld: Het water van de Indus, Jhelum en Chenab (79% van het totale watervolume) zou voortaan naar Pakistan gaan, en dat van de Ravia, Beas en Sutlej naar India. Daarnaast zou India extra water krijgen via nieuw te bouwen kanalen zonder dat Pakistan daarvan schade ondervond. Belangrijk voor het succes van het verdrag is dat:

- 1) beide landen dezelfde hoeveelheid water bleven krijgen als daarvoor (zij het soms uit andere bronnen);
- 2) de twee landen onafhankelijk van elkaar te werk konden gaan met nieuwe projecten - zoals gezegd, financieel ondersteund door de internationale gemeenschap.¹¹

Het Indusverdrag heeft tot op heden standgehouden, ondanks drie oorlogen tussen de directe verdragspartners. Het wordt daarom wel als voorbeeld genomen van hoe water staten met slechte onderlinge verhoudingen toch kan laten samenwerken¹². Toch zijn niet alle beloftes vervuld en wordt de toekomst bedreigd door toenemende waterschaarste en milieuvervuiling in het stroomgebied. Jammu en Kashmir hebben wat dit betreft door de oorlog extra te lijden. In sommige dorpen hebben zich al rellen om water voorgedaan. Het verdrag beperkt India in de opslag van rivierwater, waardoor de landbouwontwikkeling in Kashmir de bevolkingsgroei niet kan bijhouden. Ook tussen diverse staten in India ontwikkelen zich waterdisputen, nog verergerd doordat grondwatervoorraden uitgeput raken¹³. In Pakistan zien we hetzelfde. Marginale groepen zoals christelijke boeren in de Punjab en Sindh, gevestigd aan het 'eind van de waterlijn', ontvangen al lang geen rivierwater meer en moeten in toenemende mate grondwaterputten slaan¹⁴. Maar ook deze watervoorraad is niet eeuwig.

We zien dus twee tendensen als gevolg van de toenemende druk:

- 1) op internationaal niveau komt het Indusverdrag onder spanning te staan; en
- 2) op lokaal niveau splijt de samenleving langs religieuze lijnen.

De tweede tendens leidt tot sociale onrust, die zich uit in religieuze conflicten. Deze hebben dus (veelal niet bewust) een economische achtergrond. De berichten van de laatste jaren over vervolgingen van christenen (en shiieten e.a.) in Pakistan lijken dit beeld te bevestigen.

4. Kashmir

In Kashmir spelen ook religieuze en etnische tegenstellingen, maar hier is de situatie nog veel gecompliceerder dan in andere delen van het Indusbekken. De Kashmir-kwestie hangt als een zwaard van Damocles boven het Indusverdrag, en wellicht *vice versa*. De Indus, Jhelum en Chenab lopen door Kashmir. Klare¹⁵ verklaart dan ook dat het Kashmir-conflict naast een politieke en militaire dimensie ook een minder bekende water-dimensie kent: *"Although secondary to other issues in the Kashmir dispute,*

¹¹ Momenteel heeft Pakistan het grootste irrigatiesysteem ter wereld. Hiervan is tachtig procent van de Pakistaanse bevolking voor zijn voedsel afhankelijk, ofwel ca. 80 miljoen mensen.

¹² o.a. Gorbachev, 2000.

¹³ Talib, 2002.

¹⁴ Eigen waarneming tijdens bezoek aan projecten van christelijke dorpsorganisaties in de Punjab, oktober 1996.

¹⁵ Klare, 2002:187.

competition over water will rise in significance as aquifers are depleted and both sides seek to increase their appropriations from the Indus and its tributaries".

Het Kashmir-conflict speelt al vanaf de onafhankelijkheid van Pakistan en India in 1947 en is tot dusver onoplosbaar gebleken. Het kent tegenstellingen op allerlei gebied: sociaal, religieus, politiek, etnisch, en economisch. De religieuze dimensie wordt niet alleen bepaald door het feit dat de meerderheid van de bevolking moslim is in een door Hindoes overheerste Indiase natie, maar ook door het feit dat zich zowel in Pakistan als in India een 'public religion' ontwikkelt; in het geval van Pakistan was islam zelfs de grondreden van haar bestaan, en in India zien we de opkomst van het Hindoe-nationalisme in de publieke sfeer. Voor deze bewegingen in beide landen is Kashmir een brandpunt, een 'heilige plaats' met alle symbolische beladenheid van dien.

Gedurende de recente geschiedenis ([Box 2](#)) was deze religieuze dimensie echter minder prominent dan de politieke: Pakistan eiste weliswaar Kashmir op, maar grote delen van de bevolking wilden bij India blijven of streefden naar onafhankelijkheid. Bij de begrafenis in 1982 van de leider Sheikh Abdullah was de leus nog steeds "Hindu, Moslim, Sikh *ittehad* (vriendschap)". De gewelddadige separatistische bewegingen wonnen pas in kracht aan het eind van de 80er jaren, die zich later bovendien gingen verbinden met terreurbewegingen elders in de wereld¹⁶. Na 1990 zien we bovendien een toenemende internationalisering van het conflict, een escalerende wapenwedloop, en dreiging van kernwapengebruik aan beide zijden. De fragiele binnenlandse politieke constellatie in beide landen voegde nog een extra dreiging toe. Zie [Box 3](#) voor een nadere omschrijving van deze factoren. Door dit alles escaleerde het conflict tot april 2003, met de inzet van kernwapens aan beide zijden als grootste dreiging¹⁷. Na deze datum ontdooide de relatie enigszins in zeer langzaam tempo¹⁸.

Opvallend is dat - met uitzondering van Klare - de tot nu toe onderzochte literatuur over *Kashmir* weinig of niets zegt over het belang van water, althans niet als factor in het internationale conflict¹⁹. In de literatuur over *internationale waterconflicten* daarentegen, wordt wel verwezen naar Kashmir, en veelal ook naar de etnisch-religieuze tegenstellingen aldaar. Het lijkt er dus op dat analisten verschillende typen conflictmodellen hanteren, al naargelang hun uitgangspunt. Het wordt tijd om de verschillende modellen die we op onze speurtocht zijn tegengekomen, op een rijtje te zetten. Hierna een poging daartoe.

5. De conflictmodellen

Model 1: *Religie als veroorzaker*

Van de vier modellen is dit het enige waarin niet de hulpbronnen maar religie als primaire oorzaak van conflicten wordt aangewezen. Asmal betoogt bijvoorbeeld dat naties wel oorlog voeren over religie (of olie, dat wel) maar zelden of nooit over water²⁰. Religie wordt in deze visie meestal niet los gezien van culturele en etnische factoren, en vaak in één adem daarmee genoemd²¹. Schaarste aan natuurlijke hulpbronnen (zoals water) versterkt het conflict; omgekeerd stranden maatregelen om met deze schaarste om te gaan vaak op de diepere tegenstellingen die er spelen. De meeste analisten wijzen naar het Midden-Oosten als het zorgelijkste voorbeeld. John Gannon van de CIA stelt dat "other issues [than resources] are working against the ability of countries or groups to negotiate with one another"²². Ook Gorbachev haalt het Midden-Oosten aan als voorbeeld van een onopgelost waterconflict dat in de marge staat van veel grotere conflicten. Widawsky gaat in haar analyse van het Indus Water Treaty eveneens uit van bestaande religieus-cultureel-etnisch-politieke conflicten die versterkt kunnen worden door toekomstige

¹⁶ Gunaratna, undated.

¹⁷ Daarna kwam er onder druk van de ASEAN-vergadering in Islamabad wat ontspanning in de relatie.

¹⁸ Rizvi, ca. 2003.

¹⁹ Over de lokale waterproblematiek van Kashmir (irrigatie, afwatering, milieuvuiling in de vallei), zie Malla, 1998.

²⁰ Asmal, 2000:4. Prof. Kader Asmal is voorzitter van de World Commissie on Dams.

²¹ bijv. door Haynes (1998). Volgens hem zijn ethniciteit en religie de twee belangrijkste vormgevers van politieke identiteit in de Derde Wereld, die elkaar bovendien wederzijds kunnen versterken als andere maatschappelijke 'ankerwaarden' wegvallen.

²² John Gannon, CIA, in Lowi, 2002.

watertekorten. Volgens haar zijn dergelijke 'non-water related conflicts' te sterk en diep om te kunnen worden opgelost door vreedzame middelen, althans in Kashmir²³.

Conclusie: dit model is dus toepasbaar op uitermate gecompliceerde conflicten (Kashmir, Midden-Oosten) waarin water weliswaar een component is maar een secundaire. De dreiging van oorlog bestaat wel, maar niet van een 'wateroorlog'.

Model 2: Religie als splijtzwam

Volgens dit model is waterschaarste de grondoorzaak van conflicten, en worden deze conflicten pas in tweede instantie versterkt door bestaande religieuze tegenstellingen. Aanhangers van dit model zijn o.a. Klare, en vooraanstaande persoonlijkheden als Islamil Serageldin, vice-president van de Wereldbank²⁴, en Klaus Töpfer, hoofd UN-Milieuprogramma (UNEP)²⁵. Zelfs Gorbachev acht een 'wateroorlog' in ieder geval niet onmogelijk voor het Midden-Oosten²⁶.

De vraag blijft dan natuurlijk hoe het dan komt dat er zich tot nu toe zelden 'echte' internationale wateroorlogen hebben voorgedaan. We vinden twee antwoorden:

- 1) Met de toenemende waterschaarste zullen die oorlogen er heus wel komen (dit zeggen bovengenoemde proponenten); en
- 2) Op sub-nationale schaal bestaan die conflicten al wel.

Dit laatste is interessant. Zo haast Gorbachev zich erop te wijzen er dat het gevaar bij toekomstige watertekorten niet zozeer schuilt in grote internationale oorlogen, maar veeleer in conflicten tussen etnische groepen, regio's, watergebruikers en gemeenschappen op *kleinere* schaal²⁷. Wolf stelt dit nog scherper: in de Gaza-strook bijvoorbeeld is de waterkwaliteit en kwantiteit per inwoner gedurende 30 jaar Israëliëse bezetting drastisch gedaald. Hoewel dit natuurlijk niet de rechtstreekse oorzaak is van de *intifada* in 1987, heeft irritatie over de verwaarlozing van deze elementaire voorziening zeker aan de spanning van de situatie bijgedragen. Dit brengt Wolf tot de stelling dat de intensiteit van een waterconflict omgekeerd evenredig is met de schaal ervan²⁸. Zijn stelling lijkt bevestigd te worden door de heftige waterdisputen tussen staten in India, regelrechte 'water riots' in Indiase dorpen - o.a. in Kashmir²⁹, en het opblazen van een waterleiding voor Los Angeles in Californië³⁰. De vraag is hierbij of de rol van religie bij deze 'downscaling' toeneemt. De bronnen vermelden het niet, en het zou de moeite waard zijn om dit verder te onderzoeken.

Sommige resource-analysten wijzen op religie als splijtende factor in een resource-conflict. Raskin et al. (2002) stellen in hun scenariostudie bijvoorbeeld als mogelijkheid: "*In this atmosphere of deepening social and environmental crisis, conflict feeds off old ethnic, religious and nationalistic tensions*". Dit is maar een van hun vier toekomstscenario's, maar in alle gevallen zijn de oorzaken economisch en/of sociaal, niet gelegen in religie. Prof. Adam Seligman³¹ is nog stilliger: als men alleen maar om *resources* vecht, is er uiteindelijk wel een compromis mogelijk omdat mensenlevens dan te veel gaan kosten ten opzichte van de te veroveren hulpbronnen. Komt er een religieuze dimensie bij, dan is een compromis veel moeilijker: "*if the real estate we are fighting over is sacred real estate, then there's no way out*". In Kashmir zagen we een soortgelijke situatie. Maar hopelijk is de situatie daar minder uitzichtloos dan Seligman meent.

Model 3: Religie als verklaringsmodel

Onderzoekers die dit model hanteren zoeken niet naar een (objectieve) oorzaak van een conflict, maar gaan na hoe partijen het conflict *percipiëren*. Veel van het gedrag van deze partijen valt te verklaren door bij de analyse sociaal-psychologisch instrumentarium te hanteren. In feite is dit het onderwerp van

²³ Widawsky, undated.

²⁴ Seligman verklaarde in 1995 dat "de oorlogen van de volgende eeuw over water zullen gaan" (Asmal, 2000); Wolf, 1999:29.

²⁵ Asmal, 2000.

²⁶ Gorbachev, 2000.

²⁷ Gorbachev, 2000.

²⁸ Wolf, 1999:31.

²⁹ Talib, 2002.

³⁰ Wolf, 1999:31.

³¹ in: Murray, undated. Seligman is hoogleraar aan Boston University, USA.

Juergensmeyer's boek: in zijn zoektocht naar de motieven van religieuze terroristen ziet hij een aantal universele thema's - de kosmische oorlog, martelaarschap, offers, stereotypering en demonisering van de vijand, en een goddelijk mandaat - die doorgaans jonge mannen een legitimering bieden voor geweld als uitweg tegen de chaos en de onvermijdelijke vernederingen in het leven. Juergensmeyer gaat niet zeer op economische aspecten in, maar beschrijft wel hoe conflicten om hulpbronnen door betrokkenen in religieus licht kunnen worden 'uitvergroot': de strijd om land in Israël dateert bijvoorbeeld niet vanaf 1948, maar 'vanaf bijbelse tijden' en is daarom gerechtvaardigd³². Controle over land is macht, en daar gaat het om, ook in een religieuze oorlog. Hetzelfde geldt natuurlijk voor water en andere hulpbronnen. Dit model convergeert met de twee voorgaande, maar geeft als het ware de sociaal-psychologische 'binnenkant' weer. Het vormt daardoor een goede en uitermate interessante verdieping van de andere modellen. Het verklaart bijvoorbeeld waarom Kashmir en lokaties in het Midden-Oosten de kern van een onoplosbaar conflict kunnen vormen. Men ziet er 'heilige' plaatsen in waarvoor een compromis ondenkbaar is en waarvoor men bereid is te doden en te sterven.

Model 4: Religie als verbinder

Een heel ander model is dat waarin religie geen element van het conflict is, maar juist een deel van de oplossing. Ook water wordt deze rol wel toebedeeld. Asmal wijst erop dat water een 'intrinsiek spiritueel element' in zich draagt³³. Soms komen religie en water bij elkaar, bijvoorbeeld in een gebedssessie voor vreedzame oplossing van waterconflicten op het Derde Wereld Water Forum in Kyoto, 16 maart 2003³⁴. Maarten Blokland, Directeur van het Institute for Hydraulic Engineering (IHE) Delft schrijft op dezelfde webpagina: "*Water is so vital for all parties in a conflict that nobody can easily afford to escalate a water conflict. Conflicts can be deep and long lasting but our experience is that parties are always willing to discuss a way out. For example in the Middle East we participate in a project concerning water treatment in Israel, Jordan and the Palestinian Authority. We experienced that even in the most difficult periods of the Israeli-Palestinian conflict there is still contact between the partners in the project, because none of the parties can afford to stop discussing water issues*"³⁵.

Het Indusverdrag is eveneens blijven functioneren ondanks drie oorlogen tussen India en Pakistan. De hoop dat het door het creëren van een 'sense of community' zou 'uitvlekken' naar Kashmir is echter niet waargemaakt, laat staan dat het heeft geleid tot verdere bilaterale samenwerking tussen de twee landen³⁶. Widawsky trekt uit dit gegeven de conclusie dat partijen die hun bestaan te danken hebben aan een religieus-politiek dispuut, dit dispuut zeker niet opzij zullen zetten voor een waterverdrag. De bemiddeling van onpartijdige internationale actoren was daarom volgens haar onontbeerlijk³⁷ om tot een oplossing te komen. In de meeste andere grensoverschrijdende stroomgebieden heeft men die oplossing al veel eerder bereikt, zoals we zagen.

6. Conclusie

Geen van de modellen heeft exclusief alleenrecht. Er zijn conflicten waarvan de diepste oorzaken in religie gelegen zijn (Model 1, toepasbaar op Kashmir en het Midden-Oosten), maar deze zijn dan meteen zo verknoot met andere aspecten dat het conflict onontwarbaar lijkt. Water vormt daarin slechts een deelaspect, maar kan bij toenemende waterschaarste belangrijker worden. Het kan ook juist omgekeerd zijn (Model 2): water als grondoorzaak met religieuze tegenstellingen als splijtzwam. Naarmate we inzoomen op het lokale niveau zien we hier de conflicten toenemen, waarbij soms ook religie meer in beeld komt. Toenemende waterschaarste verscherpt tegelijkertijd ook religieuze breuklijnen in de samenleving. In de perceptie van de betrokkenen (Model 3) kan religie helpen een verklaring te vinden en de eigen positie in een conflict te bepalen. Is het conflict uitzichtloos, dan kunnen religieuze termen de

³² Juergensmeyer, 2003:156

³³ Asmal, 2000.

³⁴ Religious leaders pray ... (zie lijst van websites).

³⁵ in: NWP, 2003

³⁶ Gulhati, Niranjana D., 1973. *Indus Water Treaty: An Exercise in International Mediation*. New York: Allied Publishers, in: Widawsky, p. 8.

³⁷ Widawsky p. 13.

betrokkenen een nieuw perspectief aanreiken. Is dat perspectief buitenrealistisch, dan kan voor het bemachtigen ervan geweld noodzakelijk gesteld worden, hetgeen kan leiden tot religieus terrorisme. Maar volgens sommigen kan religie ook juist tot vreedzame oplossingen leiden (Model 4). Ook aan water wordt deze rol wel toebedeeld, met het Indusverdrag en andere waterverdragen als voorbeeld. Hoe lang deze echter stand houden bij toenemende mondiale waterschaarste, staat te bezien.

Er blijft genoeg reden tot zorg. De watercrisis zal zich verscherpen, lokale waterconflicten zullen blijven toenemen, met alle gevaar voor 'upscaling' en escalatie van dien. Alleen met veel politieke wil en (internationale) inspanning kunnen we dit voorkomen. Dergelijke inspanningen zullen ook nodig zijn om gewelddadige wereldverbeteraars de wind uit de zeilen te nemen. Of we dat kunnen opbrengen? Voorlopig gaat de wereldpolitieke trend de andere kant op en moeten we onze vingers gekruist houden.

Geraadpleegde bronnen

Boeken

Juergensmeyer, Mark, 2003. *Terror in the Mind of God; the Global Rise of Religious Violence*. 3rd ed., revised and updated. Berkeley/Los Angeles/London: University of California Press.

Klare, Michael T. 2002. *Resource Wars: The New Landscape of Global Conflict*. New York: Henry Holt. 314 pp.

Lamb, Christina, 1991. *Waiting for Allah. Pakistan's struggle for democracy*. New Delhi/London: Viking/Penguin.

Websites

Asmal, Kader, 2000. "Water is a Catalyst for Peace". Remarks at Opening Session, Stockholm Water Symposium Laureate Lecture, Monday 14 August 2000. http://www.dams.org/news_events/speech7.htm.

Blokland, Maarten in: *Religious leaders pray for peaceful resolution of water conflicts*: <http://nwp.netmasters05.netmasters.nl/fulltext/fulltexthandler.cfm?fulltextevent>.

Gorbachev, Mikhail, 2000. *The Global Water Crisis*. <http://www.gci.ch/GreenCrossPrograms/waterres/civilization/Gorbachev.html>

Gunaratna, Rohan, *Protracted Conflicts in South Asia*. http://www.toda.org/conferences/hugg_hon/hugg_hon_papers/r_gunaratna.html

Haynes, Jeff, 1998. *Religion in Global Politics: Explaining Deprivatization*. Internet version of introductory chapter to the book: Religion in Global Politics (Longman, 1998). <http://www.law.emory.edu/IHR/worddocs/haynes4.doc>

Henry L. Stimson Center, 2001. *Kashmir*. <http://www.stimson.org/southasia/?SN=SA2001112045>

Klaas, E., 2003. *Potential for Water Wars in the 21st Century*. Presentation to College for Seniors Lecture Series, "The World Turned Upside Down", April 3, 2003. <http://www.public.iastate.edu/~mariposa/waterwars.htm>

Lowy, Joan, 6 januari 2002. *Water shortages causing conflicts?*. <http://web.reporter-news.com/1998/news/drought/conf10106.html>

Murray, Bruce, undated. *Putting stories on religion in contexts. Judaism, Christianity and Islam arose in an age of transcendence*. <http://www.facsnet.org/issues/faith/seligman.php3>

Malla, B.L., 1998. *Water Resources and their Management in Kashmir*. http://ignca.nic.in/cd_07008.htm In: Baidyanath Saraswati (ed.), 1998. *The Cultural Dimension of Ecology*. http://ignca.nic.in/cd_07.htm

NWP, 2003. *Religious leaders pray for peaceful solution of water conflicts*. Water and peace is major topic during World Water Forum in Japan. <http://nwp.netmasters05.netmasters.nl/fulltext/fulltexthandler.cfm?fulltextevent=fulltext>

Raskin, Paul, Tariq Banuri, Gilberto Gallopín, Pablo Gutman, Al Hammond, Robert Kates, Rob Swart, 2002. *Great Transition; the promise and lure of the times ahead. A report of the Global Scenario Group*. Boston: Stockholm Environmental Institute/Tellus Institute. ISBN: 0-9712418-1-3. www.tellus.org/seib/publicatiions/Great_Transitions.pdf.

Religious leaders pray for peaceful resolution of water conflicts:
<http://nwp.netmasters05.netmasters.nl/fulltext/fulltexthandler.cfm?fulltextevent>.

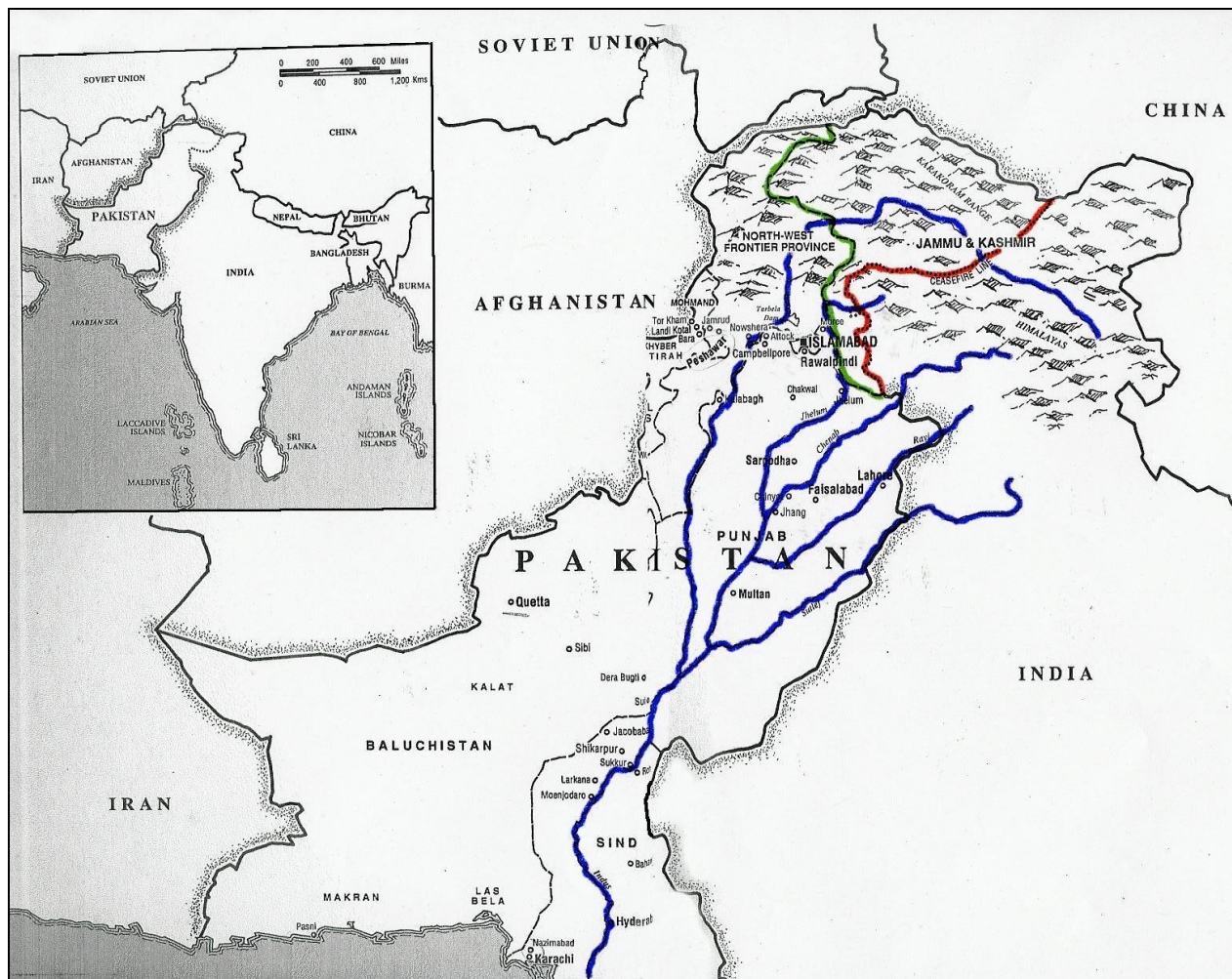
Rizvi, Hasan Askari, ca. 2003. South Asia as seen by Pakistan. In: *South Asian Journal*.
http://www.southasianmedia.net/Magazine/Journal/seenby_pakistan.htm.

Talib, Arjimand Hussain, 2002. Waterwoes. Degradation of the Indus Basin: how secure is South Asia's future?
<http://www.indowindow.com/akhbar/article.php?article=100&category=3&issue=17>

Widawsky, Lisa, undated. *The Integral Role of International Actors in Soving Riparian Disputes. A case study on the Indus Water Treaty of 1960*.
<http://departments.colgate.edu/peacestudies/peac325/325widawsky.htm>

Wolf, Aaron T., 1999. *Water and Human Security*. http://www.ucowr.siu.edu/updates/pdf/V118_A5.pdf
Also in *Aviso Issue No. 3*, June 1999, http://www.gechs.org/aviso/avisoenglish/three_lg.shtml

Figuur 1. Kaart van het Indusgebied

Box 1. Indus Water Treaty: Chronologie³⁸

- 1947: 'Radcliffe line' verdeelt Indusbekken. een tijdelijke 'standstill agreement' werd gesloten.
- 3 maart 1948: de termijn van de tijdelijke overeenkomst loopt af zonder tijdige stappen voor vernieuwing.
- 1 april 1948: India sluit een aantal kanalen af; gevolg: oogstverlies en massale honger in Pakistan..
- 4 mei 1948: Sluiting van de Inter-Dominion accord; India heropent de watertoevoer maar Pakistan erkent het accoord niet. De vertrouwenscrisis blijft, de internationale gemeenschap doet niets. Beide landen beginnen eigen waterwerken te bouwen.
- 1951: Wereldbank onderneemt eerste démarches tot onderhandelingen. David Lilienthal, voormalig Chairman van de Tennessee Valley Authority (USA), reist naar India en meldt de ernst van de situatie aan de interantionale gemeenschap.
- 13 maart 1952: Eerste [Memorandum of?] Understanding. Patstelling doorbroken.
- 1954: Voorstellen voorgelegd maar nog geen overeenstemming.
- 21 mei 1956: Aide-Mémoire met alternatief voorstel dat weg tot verdere onderhandelingen opent.
- januari 1957 de Veiligheidsraad ondersteunt Pakistan's claim op Kashmir. Hierdoor wordt Pakistan meer onderhandelingsbereid.
- ca. 1956-1960 Australië, Canada, Duitsland, Nieuw-Zeeland, UK, en de USA stellen financiële hulp beschikbaar voor waterbouwkundige oplossingen tot een totaal van ca. \$ 900 miljoen. Ook India en Pakistan zelf dragen hieraan bij.
- 19 september 1960: ondertekening Indus Water Treaty.

Box 2. Chronologie van het Kashmir-conflict³⁹

- 1846: de Himalaya-staatjes Jammu en Kashmir - met een moslim-bevolking van ca. 75% - worden door de Britten voor Rs. 7,5 miljoen verkocht aan de (hindoeïstische) Dogra-familie voor hun hulp in de Sikh-oorlogen.
- laatste heerser tot 1947: Maharaja Hari Singh;
- 1947: Partition. Geen massamoorden in Kashmir dankzij plaatselijke leider Sheikh Muhammad Abdullah.
- 1947: Abdullah streeft naar seculiere onafhankelijkheid; Nehru - zelf een Kashmiri - wil Kashmir bij India houden; Jinnah, de 'stichter van de natie (Pakistan)' stuurt ongeregelde troepen Pathanen de vallei in.
- 1947: Maharaja Singh sluit zich in paniek bij India aan, met steun van Abdullah ("We have a religion in common with Jinnah, but a dream in common with Nehru"⁴⁰). Het Indiase leger komt te hulp en verdrijft de Pakistanen uit de vallei.
- 1948: staakt-het-vuren. Alleen het westelijke derde deel blijft in Pakistaans bezit. Dit heet nu 'Azad Jammu & Kashmir'⁴¹, afgebakend door een 'ceasefire line' vastgelegd door de VN. Nehru belooft Abdullah een volksstemming waarin de Kashmiri hun eigen toekomst kunnen kiezen. Die is er nooit gekomen. Wel krijgt de deelstaat verregaande autonomie.
- 1950: Kashmir krijgt een speciale constitutionele status. Abdullah sindsdien beurtelings aan de macht en in de gevangenis, maar blijft tegen aansluiting bij Pakistan tot zijn dood in 1982.
- december 1962: vergeefs onderhandelingsaanbod van India nadat ze verslagen was door China eerder dat jaar;
- september 1965: inval van Pakistan in Kashmir met wederom verliezen en staakt-het-vuren op bemiddeling van de Soviet-Unie;
- 1971: oorlog Pakistan-India om afscheiding Bangladesh;
- december 1972: Simla-accoord tussen Indira Gandhi en Zulfikar Bhutto, waarbij men beloofde het conflict door vreedzame onderhandelingen op te lossen;
- 1979: staatsgreep Zia, die de Kashmir-kwestie gebruikt ter versterking van eigen nationale identiteit.
- 1982: Dood van Abdullah. Bij zijn begrafenis was de leus nog steeds "Hindu, Moslim, Sikh *ittehad* (vriendschap)".
- na 1984: verscherping van het conflict. India dringt Pakistaans gebied binnen, de president van Azad Kashmir roept een *jihad* uit voor de bevrijding van Indiaas Kashmir.
- 1986-87: Bijna-oorlog in Brasstacks;
- Vanaf 1987: opkomst van moslim-extremisten, na 1989 aangemoedigd door *mujaheddin* die Sovjets uit Afghanistan verdrijven. Indiase Kashmiri's krijgen langzamerhand genoeg van schijnverkiezingen en arrestaties van volksleiders en afscheidingsbeweging wint aan steun;

³⁸ Bronnen: Klare, 2002:184-185; Widawsky, undated.

³⁹ Bronnen: Lamb, 1991; Rizvi, ca. 2003; Klare, 2002:186-187; Henry L. Stimpson Center, 2001;

⁴⁰ Abdullah aangehaald in Lamb, 1991:25

⁴¹ Vergeten wordt wel eens dat de bevolking van dit gebied, en van de andere 'Northern Areas' in Pakistan geen parlamentszetels hebben en vanuit het federale bestuur worden geregeerd. Met andere woorden, ze hebben geen democratische stem in het Pakistaanse bestel.

- december 1988: Premier Rajiv Gandhi bezoekt zijn collega Benazir Bhutto in Pakistan. Dit wordt herhaald in 1989, en vredesbesprekingen beginnen maar lopen stuk later dat jaar;
- januari 1990: massale opstand in Kashmir, Indiase politie opent vuur en doodt 50 mensen. Grensconflict laait op (april-mei 1990). In India wint een coalitie o.l.v. B.J. Singh (van de hindoe-partij BJP) de verkiezingen. Beide premiers slaan hardere taal uit om zich sterk te maken tegenover binnenlandse oppositie⁴²;
- mei-juli 1999: Kargil-conflict in Kashmir⁴³;
- zomer 2002: 'eye-ball-to-eye-ball confrontation' van wederzijdse troepenmachten in Kashmir.

Box 3. Kashmir: conflictbevorderende factoren in recente jaren ⁴⁴

- Externalisatie en internationalisering van het conflict. India beschouwt Kashmir als een binnenlandse kwestie, Pakistan zet het op de internationale agenda en dreigt daarbij met het gebruik van kernwapens.
- De ontzaglijke wapenvoorraad in beide landen. Van 1982 tot 1990 verstrekke de USA enorme militaire hulp aan Pakistan (officieel \$ 5,5 miljard plus 40 F-16s). Deze is wel gekort in 1990, maar toen was het Pakistaanse leger al zeer goed bewapend. India's leger is 3 x zo groot en minstens zo goed uitgerust door de Soviet-Unie.
- Kernwapenbezit in beide landen en de herhaalde dreiging ze te gebruiken. Pakistan heeft het non-proliferatieverdrag niet getekend en tijdenlang nogal geheimzinnig gedaan over haar 'vreedzame' kernprogramma, maar de testen van de laatste jaren hebben in ieder geval duidelijkheid verschaft.
- De soms fragiele binnenlandse situatie waardoor (zwakke) politici het conflict neigen te gebruiken als afleiding en focus. Vooral het gebrek aan identiteit in Pakistan en de moeite die het heeft om zich te vestigen als theocratische staat, speelt politici parten. Voorbeelden zie boven.
- De strategie van beide landen om liever 'by proxy' te vechten dan direct. Zo steunt Pakistan separatisten in Kashmir en India steunt dissidente groepen in Pakistan zoals de Mohajir Qami Movement (in Karachi/Sindh). Deze verzetsbewegingen kosten meer tijd en middelen dan een conventionele oorlog (een volgens mij niet minder zorgelijk denkbeeld).
- Tenslotte een groeiende mondialisering van voorheen binnenlandse gewelddadige bewegingen. Dat hebben we gezien met 11/9 en daarna. Verzetsbewegingen leren van elkaar, niet alleen technisch (Kashmir-bewegingen leerden landmijn technieken van de Tamil-militanten uit Sri Lanka⁴⁵) maar ook zien ze hun strijd in en groter verband, bijvoorbeeld een wereld-*jihad*. Met andere woorden, ze worden een kanaal voor fundamentalistische of millenaristische stromingen⁴⁶.

⁴² In Pakistan is dat o.a. Nawaz Sharif, ook afkomstig uit Kashmir (Lamb, 1991:270).

⁴³ Rizvi, ca. 2003.

⁴⁴ Vrij naar Lamb (1991) en Gunaratna, Rohan, *Protracted Conflicts in South Asia*.

⁴⁵ Gunaratna p. 10.

⁴⁶ zie ook Jurgensmayer, 2003.